

Jankovics Mária

A fordítás elméletének és gyakorlatának orosz–magyar vonatkozásai

(Szombathely: Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó, 2011. 328 pp.)

Dobos Csilla

Jankovics Mária hosszú évek óta foglalkozik a fordítástudomány elméleti és gyakorlati kérdéseinek a vizsgálatával, ahogyan erről számos cikke és tanulmánya is tanúskodik. Kiemelt figyelmet érdemelnek azok az írásai, amelyekben a szerző az orosz–magyar fordítástechnika problémáit vizsgálja, többek között a rövidítések, a címek és a frazeologizmusok fordítását. A Nyugat-magyarországi Egyetem főiskolai tanáraként, valamint az egyetem Szláv Filológiai Intézetének igazgatójaként kifejtett oktató és kutató munkája egyaránt szorosan kapcsolódik az itt bemutatandó könyvéhez, amely összegzése annak a gazdag tudásnak és tapasztalatnak, amelyet a szerző a felsőoktatásban töltött évek alatt gyűjtött.

A *fordítás elméletének és gyakorlatának orosz–magyar vonatkozásai* c. könyv 2011-ben látott napvilágot a Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó gondozásában. Művének bevezetőjében a szerző a fordítás olyan alapvető kérdéseit említi meg, amelyek az ókortól kezdve foglalkoztatják a fordítókat és a kutatókat, nyelvészeket, irodalmárokat és filozófusokat egyaránt: „Hogyan fordítsunk? Milyen normákat kövessen a célnyelvi szöveg? Milyen stratégiákat alkalmazzon a fordító? Mit jelent a fordítói szabadság?” Teljes mértékben egyet érthetünk a szerző azon megállapításával, mely szerint a felsorolt kérdésekre adható válaszokat napjainkban elsődlegesen, néha csaknem kizárólag az angolszász, a német, a francia, illetve a magyar szakirodalom alapján ismerjük és tanulmányozzuk. Ezért Jankovics Mária könyve hiánypótlónak számít az egyébként rendkívül gazdag és sok területet bemutató fordításelméleti művek palettáján, hiszen az elmúlt években nem publikáltak egyetlen olyan művet sem, amely – elsősorban orosz nyelvű szakirodalom alapján – ilyen átfogóan tárja az olvasó elé az orosz fordítástudomány történetét, hagyományait, elméleti és gyakorlati vonatkozásait.

Amint arra a szerző is rámutat, könyvének megírásával kettőst célt követ:

- (1) egyrészt bevezetni kívánja az érdeklődő olvasót a fordításról való gondolkodás oroszországi történetébe, feltárva a fordításelmélet orosz vonatkozásait,
- (2) másrészt a fordítók gyakorlati tevékenységéhez szándékozik segítséget nyújtani azáltal, hogy bemutatja az átváltási műveletek orosz–magyar fordítási irányban történő alkalmazásának lehetőségeit, illetve rávilágít bizonyos speciális grammatikai jelenségek fordításának sajátosságaira.

A szerző célkitűzéseinek megfelelően a kötet egy elméleti és egy gyakorlati részből áll. Az elméleti rész két nagyobb témakör bemutatását tartalmazza, melyek közül az első *A fordítás története* (13–123. old.), a második *A fordítás elmélete* (123–171. old.) címet viseli. Az elméleti rész első két fejezete közül (*A fordítás és a fordítói gondolkodás kezdetei és kialakulása Európában*, illetve *A fordítás és a fordításról való gondolkodás kialakulása és fejlődése Oroszországban*) mind terjedelmében, mind szakmai szempontok alapján az oroszországi fordításkutatás bemutatására vállalkozó rész érdemel kiemelt figyelmet. A szerző sorra veszi azokat a korszakokat (kijevi, novgorodi, moszkvai korszak), amelyek – az irodalom- és a nyelvtudomány fejlődésével karöltve – meghatározó szerepet játszottak Oroszországban a fordításelmélet kialakulásában. Ezt követően az olvasó bepillantást nyer-

het a XVII., XVIII. és XIX. századi fordítás történetének alakulásába olyan kiemelkedő írók, költők és gondolkodók kutatásainak és elméleteinek a bemutatása révén, mint amilyen V. A. Zsukovszkij, P. A. Katenin, N. I. Gnedics, A. Sz. Puskin, M. Ju. Lermontov, V. G. Belinszkij, A. A. Fet, I. I. Vvegyenszkij, A. V. Druzsinyin és A. A. Potebnya. A fejezetet olvasva figyelemmel kísérhetjük azt a 'harcot', amely évszázadokon keresztül folyt a fordítással foglalkozók két tábora között: Vajon a célnyelvi szövegnek mindenben meg kell-e egyeznie az eredetivel és ezért „maradéktalanul” (szó szerint) kell-e fordítani, avagy a fordítás feladata az eredeti értelmének a visszaadása? Vajon van-e létjogosultsága az ún. 'mentalizációnak', ami azt feltételezi, hogy a fordító nemcsak az adott lexikai jelentések adekvát ekvivalensét találja meg, hanem azon kívül a forrásnyelvi szavakat és kifejezéseket körülvevő asszociatív-konnotatív mezőt is tükrözi a fordításban?

A szerző az oroszországi fordítástörténet bemutatását taglaló fejezetben számos érdekes, fordítással kapcsolatos, de kultúrtörténeti szempontból is jelentős eseménnyel és ténynyel ismerteti meg az olvasót. Figyelemre méltó ebből a szempontból például Nagy Péter reformtevékenysége, aki nemcsak Oroszország gazdaság-politikai fejlődésének útjait látta meg helyesen, hanem – ukázok formájában – a fordítói gondolkodás területén is olyan elveket fogalmazott meg, amelyek mind a mai napig érvényesek, illetve megfontolásra érdemesek. A cár gyakran vette igénybe fordítók és tolmácsok szolgáltatásait (pl. a hadjáratokban, majd a külföldi építések, hajóépítők meghívása miatt), és tudatában volt annak, hogy a fordítás fontos szerepet játszik abban, hogy Oroszország felzárkózhasson Európa fejlett államainak sorába. Ezért elismerte és nagyra becsülte a fordítói tevékenységet és a jó fordítókat. 1709-ben 'ukázba adta', hogy a fordítók és tolmácsok ne a szó szerinti fordításra törekedjenek, mivel az gyakran elfedi az értelmet, hanem a fordítónak a tartalmat kell közvetítenie, de orosz stílusban. Majd azt is előírta, hogy azokat a művészetben jártas embereket, akik fordítani akarnak, külföldre kell küldeni nyelveket tanulni. A cár, aki maga is fordított és lektorált, azt vélte helyesnek, ha a fordító mindig csak a saját anyanyelvére fordít. Hosszan folytathatnánk a sort további érdekes, a fordítás aranykorának nevezett korszakból származó tényekkel és adatokkal (pl. a Fordítók társasága, a fordítókat tömörítő és munkájukat segítő szervezet megalakulása Oroszországban a XVIII. század második felében, II. Katalin cárnő parancsa, amely az ókortól a XVIII. századig született legjelentősebb művek fordítására vonatkozott, az oroszországi klasszicista fordítás alapelveinek megfogalmazása stb.)

A szerző az egyes alfejezetekben történeti sorrendben számol be annak a rendkívül intenzív vitának az alakulásáról, amelynek tárgya az eredetihez való hűség követelményének a leírása, valamint a szépség, a hűség, a harmónia, a pontosság és az erő kategóriáinak az értelmezése a fordításban. Felmerülnek olyan kérdések is, amelyek a prózai és a lírai művek fordításával kapcsolatosak. (vö. Zsukovszkij: „Aki prózában fordít – rab, aki versben – vetélytárs.”, Puskin: „... ellentmondásba kerül a szó szerinti fordítás és az értelemhez és a kifejezéshez való hűség, mivel minden nyelvnek megvannak a saját fordulatai, bonyolult retorikai kifejezései, melyeket nem lehet ugyanazokkal a szavakkal lefordítani egy másik nyelvre.”, Potebnya: „Naív, aki azt hiszi, hogy egy jó fordító ki tud bújni a saját bőréből és bele tud bújni egy idegen gondolatvilágába.”).

A XX. századi fordításelmélet körvonalazása a század elejét jellemző főbb tendenciák felvázolásával kezdődik, majd ezt követően kerülnek bemutatásra a szovjet korszak fordítástudományi elveit meghatározó tudományos és politikai tényezők. A szerző két külön alfejezetben tárgyalja a szovjet korszak fordításelméletére jellemző elméleteket és módsze-

reket, utalva azokra az alapművekre, amelyek több éven keresztül meghatározták a fordítás és műfordítás fejlődésének irányait (pl. F. D. Batyuskov–K. I. Csukovszkij– N. Sz. Gumiljov: *A fordítás alapelvei* [1919, 1920], A. V. Fjodorov: *A verses fordítás kérdései* [1927], A műfordításról [1941], *Bevezetés a fordításelméletbe* [1953, 1958, 1968, 1983], Ja. I. Recker: *A fordítás elmélete és gyakorlata* [1974]). Kiemelendő továbbá a modern szerzők közül V. G. Gak, V. N. Komisszarov, G. M. Sztrelkovszkij, I. A. Melcsuk, A. K. Zsolkovszkij, R. O. Jakobson és L. L. Neljubin tevékenysége. Neljubin 2009-ben megjelent *Bevezetés a fordítástechnikába* c. könyvében részletesen elemzi a szó szerinti fordítás, a betű szerinti fordítás, a szavankénti fordítás, a szabad fordítás, az adekvát fordítás, a nyersfordítás, a fordítás-elbeszélés, a rövidített fordítás, valamint a fordítás-referátum kategóriáit, összegezve a modern korban felhalmozódott tapasztalatokat és ezzel nemcsak a fordítóknak, hanem a fordítást oktatóknak is hasznos segítséget nyújt.

A kötet elméleti részének második nagyobb egysége (121–173. old.) a fordítás elméletéről szól, amelyben a szerző a fordítással és a fordítástudománnyal kapcsolatos alapvető fogalmakat és problémaköröket (pl. a fordítás fogalma és fajtái, a fordító szerepe, a fordítói kompetencia, a fordításelmélet tárgya, felosztása, interdiszciplináris jellege és jelentősége) mutatja be a nemzetközi és az orosz szakirodalom alapján. Külön figyelmet érdemelnek Komisszarov (1973) szemantikai és ekvivalencia szintek szerint felépülő fordítási modelljei, valamint Neljubin (2009) fordítói kompetenciára és stratégiára vonatkozó nézetei.

A könyv harmadik része (*A fordítás gyakorlata az orosz fordítástudomány tükrében*, 177–252. old.) a fordítói gyakorlat orosz–magyar vonatkozásait tárgyalja az alábbi jelenségek és fordítói problémák részletes bemutatásán keresztül: (1) Átváltási műveletek a fordításban, (2) Poliszém melléknevek magyarra fordítása, (3) Idegen eredetű szavak az orosz nyelvben, (4) Orosz irodalmi művek címének magyarra fordítása, (5) Frazeologizmusok a magyar és az orosz nyelvben, (6) Az ekvivalens nélküli lexika, (7) A hátravetett határozós vagy jelzői értékű határozós szerkezetek.

A könyvet terjedelmes irodalomjegyzék (312–328. old.) zárja, amely – az ismert fordításkutatók művei mellett – felsorakoztatja azoknak az orosz szerzőknek a munkáit is, amelyekről Magyarországon viszonylag keveset tudunk.

Jankovics Mária könyve kettős célt valósít tehát meg: egy tudományosat, amennyiben összegző jellegű áttekintést nyújt az oroszországi fordítástudomány kialakulásának és fejlődésének legfőbb korszakairól, és feltárja előttünk az orosz fordításelmélet főbb jellemzőit. Másfelől pedig olyan segédkönyvet ad a gyakorló fordítók és a diákok kezébe, amely betekintést nyújt az orosz–magyar fordítás több fontos kérdésébe is. A munka legértékesebb részét azok a fejezetek alkotják, amelyek az orosz szakirodalom alapján engednek bepillantást az orosz fordítástudomány történetébe. Meggyőződésem, hogy Jankovics Mária könyvét minden olyan oktató és hallgató haszonnal forgatja majd, aki az orosz szakirodalom alapján kíván tájékozódni a fordítás alapvető kérdéseiről.